

MAVZU:
**Ilmiy tadqiqotlarda
intellektual mulk va patent
materiallaridan foydalanish.**

Ma'ruzachi: dotsent, t.f.n. Sh.Raxmonov

REJA:

1. Intellektual mulk va mualliflik huquqi to'g'risida umumiy tushunchalar.
2. Ixtironing patentboplik shartlari, obyekti va talabnoma
3. Ixtironing bayoni va ixtironi bajarishni ta'minlaydigan ma'lumotlar
4. Ixtiro formulasi, uning maqsadi va grafik qismi

Patentlar dunyo miqyosida 1990-yil holati bo'yicha 30 mln ga yaqin qayd qilingan. Shundan AQShda – 5 mln, Angliyada – 3,5 mln, Fransiyada – 2,3 mln, Germaniyada – 2,2 mln, Rossiyada – 2 mln, Yaponiyada – 1,85 mln patent olingan. 1985-yil 1-yanvardan ixtirolarning xalqaro klassifikatorining (IXK) 4-redaksiyasi kuchga kirdi va hozirgacha unda foydalanilmoqda.

Bu klassifikatorida 60000 bo'lim bor. Ular 8 qismdan, 18 klassdan, 618 nimklassdan, 6701 guruhdan, 51395 nimguruhdan tashkil topgan. Qismlar lotin harflari bilan belgilanadi A...H, boshqa bo'limlari raqamlar bilan belgilanadi.

Ixtiroga ariza berilganda shu yoʻnalish boʻyicha patent izlanish maʼlumotnomasi ham beriladi. U tashkilot tomonidan tasdiqlanishi zarur.

Samara beruvchi biror vosita boʻlib hizmat qiluvchi har qanday taklif ixtiro deb tan olinishi mumkin.

Ixtiro boʻlishi mumkin, yangi qurilma, yangi uslub, moddalar (kimyoviy, fizikaviy, aralash, qotishma) qoʻllanilishi yangi maqsadda boʻlsa.

Tan olingan yangilik, ixtiroga mualliflik guvohnomasi beriladi. Mualliflik guvohnomasini olish uchun tegishli joyga **quyidagi hujjatlar beriladi:**

muallifning arizasi, ixtironi yorituvchi maʼlumotnoma, chizmalar, referat, yangilik haqida hulosa, yangilik ixtiro formulasi, laboratoriya sinovlari, yakunlari, ekspertiza akti (yangilik toʻgʻrisida).

Ixtiro yozuvi, ixtiro formulasi va chizmalari bilan asosiy hujjat bo'lib, obyektни to'la ifodalashi, ixtironi texnik mazmunini yoritishi, barcha ma'lumotlarni o'z ichiga olishi zarur.

Ma'lumotnomada quyidagilar bo'lishi zarur: ixtironing nomlanishi, xalqaro klassifikator bo'yicha shifri, ixtirodan foydalanish yo'nalishi, texnika sohalari, ixtironing o'xshash nusxasi haqida ma'lumotlar, ixtiro prototipi, juda yaqin yechimi haqida ma'lumotlar, prototipning avvalgi ishlanmaning kamchiliklari, ixtironing maqsadi, ixtiro mazmuni va yangilikning xususiyatlari, avvalgi ishlanmadan farqlari, chizmalar, grafik materiallar, chajarilish yo'llari, uslublari, texnik-iqtisodiy va boshqa turdagi samaradorligi, ixtiro formulasi, ma'lumotlar manbaalari, patent hizmati rahbari imzosi, mualliflar imzosi. Ixtiro ochiq nashr qilinishi uchun ekspert kengashida ko'rib chiqiladi va tasdiqlanadi. Tegishli tashkilotlarda ko'rib chiqilgan ixtiro tan olinsa, unga mualliflik guvohnomasi beriladi.

Ixtiro yangi bo'lib, ixtirolik darajasi bo'lsayu, sanoatda qo'llaniladigan bo'lsa uni huquqiy qo'riqlanishi ta'minlanadi. Texnika sohasida ma'lum bo'lmasa u yangi hisoblanadi. Agar u mutaxassis uchun texnikadan aniq kelib chiqadigan bo'lmasa ixtiroviy darajaga ega bo'lmaydi.

Ixtiro sanoatda, qishloq xo'jaligida, sog'likni saqlashda va xalq xo'jaligining boshqa sohalarida foydalanilishi belgilangan bo'lsa sanoatda qo'llaniladigan hisoblanadi.

Ixtiro qilindi deb e'lon qilingan kungacha dunyoda hammaga barovar ma'lum bo'lgan har qanday ma'lumot holati texnika darajasi deyiladi.

Ma'lumot agar (barcha tanishadigan) manbalarda bo'lsa u hammaga ma'lum hisoblanadi.

Ixtiroga patent berilishi so'ralgan talabnoma bitta yoki o'zaro bir maqsadni tashkil qiladigan darajada ixtironing borlik talabi bog'langan biron bir guruhga taalluqli bo'lishi mumkin. Ixtironing yaxlitligi quyidagi hollarda rioya qilingan hisoblanadi: talabnoma ixtironing bir obyektiga mos bo'lsa, ya'ni birgina qurilmaga, usulga, moddaga yoki ilgari ma'lum qurilmaning, usulning va moddaning yangicha qo'llanilishi;

Yo'riqnomaga ko'ra ixtiro qilish birinchiligi patent boshqarmasiga yozuvi, formulasi va chizmalari (agar ularning yozuvida chizmalarga ilova bo'lsa) bo'lgan patent berish uchun talabnoma tushib ro'yxatdan o'tkazilgan kundan boshlanadi. Talabnomada keltirilgan me'yoriy ma'lumotlardan ba'zilari mavjud bo'lmasa, u holda yetishmaydigan ma'lumot bilan to'ldirilgan topshirilgan kundan boshlab hisoblanadi.

Taklif quyidagi hollarda ixtiro deb tan olinmaydi: ilmiy nazariy va matematik usullar; xo'jalikni uyushtirish va boshqarish usullari; shartli belgilar, jadval, qoida, aqliy operatsiyalarni bajarish, qoida va usullari;

EHM uchun algoritm va dasturlar; loyiha va qurilishning, imoratning, hududning rejalaniş sxemalari; estetik talabni qondirishgagina yo'naltirilgan buyumning tashqi ko'rinishiga taalluqli xulosa; integral mikrosxema topologiyasi; o'simlik navlari va hayvonlar nasllari; jamoatga gumoniylik va moral prinsiplariga qarshi xulosalar.

Ixtiro obyektı. Qurilma, usul, modda, mikroorganizm shtampi; o'simlik va jonivor kletkasi, hamda ilgari ma'lum qurilma, usul, modda shtamplarning yangicha maqsadda qo'llanilishi kabilar ixtiro obyektlari bo'lishlari mumkin. Ixtiro obyektı qurilma bo'lgan holda qurilmalarga ixtiro obyektı sifatida quyidagilar kiradi: ko'rilishni tavsiflaydigan belgilar, qurilmani tavsiflanish uchun xususan quyidagi belgilar foydalaniladi: konstruktiv elementi borligi, elementlari orasida bog'liqlik borligi, elementlarining o'zaro joylashishlari, elementlarini yoki butun qurilmaning bajarilish shakllari, xususan geometrik shakli, elementlari oralaridagi aloqaning bajarilish shakli; elementlari parametrlari va boshqa tavsiflari va ularning aloqalari; element yoki butun qurilma tayyorlangan material; element funksiyasini bajaruvchi muhit.

Ixtiroga patent olishga talabnoma yo'riqnomaga asosan patent boshqarmasiga beriladi. Ixtiro muallifidan, jumladan patentni O'zbekiston Respublikasi Davlat sanoat mulki fondiga so'ralayotganida ham, sharti bor hollarda ish beruvchidan; muallif tomonidan ko'rsatilgan fizik va yuridik shaxslar yoki ularning merosxo'rlaridan; talabnoma patent boshqarmasida ro'yxatdan o'tgan patentga ishonarlilar orqali berilishi ham mumkin.

O'zbekiston Respublikasidan tashqaridagi shaxslar yoki chet ellik yuridik shaxslar yoki chet ellarda muqim bo'lish joyli yoki ularning patent ishonarlilari Patent boshqarmalarida qayd etilgan patent ishonarlilari orqali talabnomalar beriladi.

Ixtiroga talabnoma o'zida quyidagilarni qamrashi lozim: patent berishlarini so'ralgan ariza; ixtironing uni bajarishga yetarli bo'lgan to'liq ochib beradigan yozma bayoni; to'liq uning bayoniga asoslangan, uning mohiyati bildiradigan ixtiro formulasi; agar ixtiro mohiyatini tushunish uchun zarur bo'lsa, chizma va boshqa materiallar; referat; keng ma'lum (tarqalgan) spravochnik, ensiklopediya va shu kabilardagidan bo'lak, o'xshash va prototiplar yozilgan manbalardan nusxalar.

Agar muallif patentni O'zbekiston Respublikasi Davlat sanoat mulki fondiga so'ramasa, yoki soliq to'lashdan ozodligi, hamda uning miqdorini kamaytirishga asoslari bo'lmagan holda ixtiroga talabnomaga belgilangan holda soliq to'langanligini tasdiqlovchi hujjat qo'shib yuborilishi lozim.

Patent ishonarli orqali beriladigan talabnomaga uning vakolatini (huquqini) tasdiqlovchi hujjat qo'shib yuboriladi.

Patent ishonarlining vakolatini tasdiqlovchi hujjatlari u tuziladigan mamlakatning qonunchiligida ko'zda tutilgan tartibda rasmiylashtirilgan bo'lishi lozim.

Chet ellik ariza beruvchining yashovchi mamlakatida tuzilgan bo'lsa, u O'zbekiston Respublikasining chet eldagi konsulida legallashtirilgan bo'lishi kerak, o'zarolik shartida legallashtirish talab etilmaydigan hollardan tashqari.

Kelishilgan, bitimli (konvension) talabnomaga birinchi talabnoma nusxasi qo'shiladi. Agar birinchi talabnomalar bir necha bo'lsa, hammasining nusxasi qo'shiladi.

Yangi mikroorganizm shtammiga o'simlik va jonivor kletkalariga, ularning olinishiga yoki foydalanishiga beriladigan talabnomaga maxsus vakolatli kolleksiya – depozitorning deponirovat qilgani haqidagi hujjat qo'shiladi. Deponirovat qilish sanasi ixtironing egalik sanasidan oldin bo'lishi kerak.

Patent berishni soʻragan ariza oʻzbek yoki rus tillarida beriladi. Boshqa hujjatlari oʻzbek, rus va boshqa tillarda berilishi mumkin. Agar talabnoma hujjatlari boshqa tilda boʻlsa, unga oʻzbek yoki rus tilida tarjimasi qoʻshiladi.

Patent olish uchun ariza, ixtironing mohiyatini tushunish uchun zarur boʻlgan uning yozma bayoni, ixtiro formulasi, chizma va boshqa materiallar hamda referat uch nusxada yuboriladi. Qolgan hujjatlar bir nusxada yuboriladi.

Patent ishonarlilikning vakolatini tasdiqlovchi hujjat talabnoma bilan bir vaqtda yuboriladi.

Konvension egalikka soʻralayotgan boʻlsa birinchi talabnoma nusxasi 3 oydan kech boʻlmagan muddatda beriladi.

Deponirovka haqidagi hujjat talabnoma bilan bir vaqtda beriladi.

Hujjatlarning tarjimasi 2 oy mobaynida berilishi mumkin.

Patent berishlarini soʻragan ariza maxsus shakl koʻrinishida beriladi.

Ariza muallif va talab qiluvchilar yoki ular vakolat bergan shaxslar tomonidan izmolaniadi. Agar vakolat berilgan shaxs tomonidan imzolangan boʻlsa unga hujjat ham qoʻshiladi.

Ixtironing bayoni, uning formulasi aniqlaydigan huquqiy qo'riqlanadigan hajmini tasdiqlab mohiyatini uni bajara olish uchun yetarli darajada to'liq ochishi kerak.

Ilgari noma'lum bo'lgan, moddiy dunyoning xossa va ko'rinishlarini bilish darajasiga mutloq o'zgarish kiritadigan mavjud qonuniylikning aniqlanishi kashfiyot deyiladi va bunga diplom beriladi.

Ixtironing bayoni uning nomidan boshlanib, soʻralayotgan ixtiro taalluqli boʻlgan xalqaro kvalifikatsiyalangan indeksning (XKI) taʼsirdagi redaksiyasi rubrikasining indeksi koʻrsatiladi va unga quyidagilar kiradi. Ixtiro taalluqli texnika sohasi, texnikaning pogʻonasi (uzgovni), ixtironing mohiyati, ixtironi bajarish imkonini beradigan maʼlumotlar.

Ixtiro bayonining zarur maʼlumoti bor manba qismlariga yoki ularga butunlayiga imo (ilova) bilan almashtirishga yoʻl qoʻyilmaydi (adabiyot manbalari, ixtiro bayonlari va shu kabilar).

Ixtironing nomi uning maqsadini tavsiflaydi, ixtiro mazmuniga mos keladi, qoida sifatida XKIning rubrikasini aniqlaydi.

Ixtiro nomi muallif nomi yoki maxsus nom bilan to'ldirilishi mumkin va birlikda keltiriladi.

Ixtiro bayonining mazmuni. Texnika sohasiga taalluqli ixtiro bayoni bo'limida uning qo'llanilish sohasi ko'rsatiladi. Agar ular ko'p bo'lsa muhimrog'i ko'rsatiladi.

Texnika darajasi bayoni bo'limida o'xshash va prototiplar haqida ma'lumotlar keltiriladi.

Ixtiro analogi – bu egalik (prioritet) sanasigacha ma'lum bo'lgan shu maqsadli vosita, unda belgilarining jamligi ixtironing belgilari jamligiga o'xshash bo'ladi.

Prototip – ixtiroga o'z belgilari bo'yicha eng o'xshashidir.

Har bir analog haqida keltiriladigan ma'lumotga, jumladan prototip haqida ham informatsiya manbayining bibliografik ma'lumoti kiradi, unda taklif etilayotgan ixtironing muhim belgilari bilan mos keladigan hamda talab kilingan texnik yechimni olishga qarshilik ko'rsatadigan sabablarini ham ko'rsatib analog belgilari keltirilgan bo'ladi.

Agar analoglar bir necha bo'lsa, oxirigisi prototip qilib yoziladi.

Agar ixtiro ilgari ma'lum bo'lgan qurilma usul, modda va shu kabilarga taalluqli bo'lib ularni yangicha qo'llashga yo'naltirilgan bo'lsa, uning analogi o'sha ma'lum narsalar bo'ladi.

Ixtironing mohiyati. Ixtironing mohiyati u ta'minlaydigan texnik yechimga erishishga yetarlicha bo'lgan muhim belgilari yig'indisida ifodalanadi.

- *Ixtironi bajarishni ta'minlaydigan ma'lumotlar. Umumiy holatlar. «Ixtironi*
- bajarish mumkinligini tasdiqlovchi ma'lumotlar» bo'limida «Ixtironing
- mohiyati» bo'limida ko'rsatilgan texnik natijaning olinish imkoni ko'rsatiladi.
- Mohiyati, xususiy funksional darajasida umumlashtirilgan umumiy
- tushunchalar bilan ifodalangan bajarilishi imkoni talabnomaning umumiy
- tushunchalarida keltirilgan belgini bajaradigan materiallari bayonida to'g'ri-
- ridan-to'g'ri yoki buni olish uchun qo'llanilishi mumkin bo'lgan vosita
- yoki usulga ko'rsatilib takidlanadi.

Qurilmali ixtironi bajarish. Imkonini tasdiqlovchi ma'lumotlar, qurilmaga taalluqli ixtironi bajarish imkonini tasdiqlaydigan ma'lumotlar qurilmaning konstruksiyasini oluvchi statik holatidagi bayonni qamraydi. Konstruktiv elementlarni yozganda chizma figuralariga ishora qilinadi.

Konstruktiv elementlarining sonli belgilanishi ularni matnda eslash tartibida bir raqamidan boshlab o'sib boruvchi raqamlar bilan keltiriladi.

Statik holatidagi ishlanishi yozish tugaganidan keyin ishlashida (ta'sirida) yoki uni foydalanish usuli yoziladi. Bunda ham chizmada ko'rsatilgan konstruksiyaning sonli belgilanishiga, zarurat bo'lsa boshqa (epyura, kesma, grafik va shu kabi) materiallarga ham ishora qilinadi.

Usulli ixtironi bajarish imkonini tasdiqlovchi ma'lumotlar. Usulga taalluqli ixtironi bajarish imkonini takidlovchi ma'lumotlar moddiy obyekt qatoriga moddiy obyekt ustidan ta'sirning birin ketilganligiga (operatsiya prinsiplari) hamda ta'sir o'tkazishning sharoiti bunda qo'llaniladigan qurilmaning konkret rejimi (harorat, bosim va shu kabi)larni qamraydi. Ma'lum vositadan (qurilma, modda va shu kabi.) foydalanilganligi bilan xarakterlanadigan usulni yozishda noma'lum vositadan foydalanilganda ularning tavsiflari keltiriladi va zarurati bo'lsa grafik ko'rinishi ilova qilinadi.

Yangi maqsadda foydalanishga taalluqli ixtironi qo'llash imkonini tasdiqlovchi ma'lumotlar. Qurilma usul, modda, shtamm va shu kabilarni yangi maqsadda qo'llanilishga doir ixtirolarda ularning shu maqsadda qo'llanilish imkonini tasdiqlovchi ma'lumotlar keltiriladi.

Bayonnoma talab qiluvchi yoki uning vakili tomonidan imzolanadi.

Ixtiro formulasida patent beriladigan uning maqsadini bildiradigan va huquqiy qo'riqlanishning hajmini aniqlashda xizmat qiladigan tavsifi keltiriladi.

Ixtiro formulasi strukturasi umumiy holat, bir zvenoli, ko'p zvenoli, mustaqil punktli, bog'liqli punktlilardan iborat.

Bir zvenoli formula birgina ixtironi xarakterlaydi, xolos.

Ko'p zvenoli formula rivojlangan bir ixtironi xarakterlaydi yoki xususiy tomonlarini ham qamraydi. Ushbu mulohaza gruppaga ixtirolarga ham taalluqlidir.

Bir ixtironi tavsiflaydigan ko'p zvenoli bir mustaqil punktiga ega va uning ortidan keladigan bog'liq punkti bo'ladi.

Ixtirolar guruhini tavsiflaydigan ko'p zvenoli formula guruhning barini tavsiflaydi. Bunda ularning har biri bog'liqlik punktini qo'shgan holda tavsiflanishi mumkin. Ular bog'liq bo'lmaslik shartiga bo'ysungan bo'lishadi.

Ixtirolar guruhini tavsiflaydigan formulani bayon qilishda quyidagi qoidaga rioya qilinadi:

- alohida ixtironi tavsiflaydigan bog'liqmas punkti formulaning boshqa punktlariga imo qilinadi;

- bog'liq punktlar bo'ysungan bog'liqmas punkti bilan birga guruhlanadi.

Ixtiro formulasi bog'liqmas punkti yetarli bo'lgan muhim belgilar yig'indisini qamraydi. So'ralayotgan huquqiy hajmining hamma hollarda namoyon bo'ladigan texnik natijani olishga yetarli bo'lishi ta'minlanadi.

Bog'liqmas punkt odatda muhim belgilarini qamraydigan prototip belgilari bilan mos keladigan, ixtironing maqsadini bildiradigan, cheklangan qismdan tuziladi va farqli qismi ixtironi prototipdan farqlaydigan muhim belgilarini qamraydi.

Cheklovchi qism farqlanuvchisidan shuning bilan farqlanadiki, «otlichayushiysya tem, chto...» degan so'z birlashmasi bilan bo'linadi.

Formulaning bog'liqmas punktiga ixtironing bajarilishini yoki foydalanishni xususiy holda tavsiflaydigan quyidagi belgilari qo'shiladi. Bog'liq punkt o'zidan oldingi punktlar bilan bog'liqda chiqishi mumkin.

Ixtiro formulasini tuzish. Formula ixtironing hamma muhim belgilari yig'indisi bilan mantiqiy aniqlovchisi ko'rinishida tushuntiriladi. U bitta gap (jumla) ko'rinishida yoziladi. Formulada belgilar shunday ifodalanadiki, toki unda ularning bir xilligi taminlanish imkoni bo'lsin.

Qurilma formulasida statik holatda tavsiflanadi. Formulada elementning aniq bir funksiyani bajarish uchun harakatchan qilib ko'rsatilishi mumkin.

Harakatni tavsiflash uchun felni (glagolni) usul belgisi sifatida foydalaniladi uchinchi shaxs ko'pchilikda ularni ta'sir holida yoziladi. Ixtiro obyektini ma'lum qurilma, usul, moddalarni yangi mohiyatda qo'llanilsa, quyidagi strukturadagi formuladan foydalaniladi; qo'llanilishi (ma'lumki, qurilmaning, usulning va shu kabilarning nomi yoki tavsifi keltiriladi) sifatida (ko'rsatilgan qurilma va usulning yangi maqsadi keltiriladi).

Ixtiro formulasi talabgor yoki uning vakili tomonidan imzolandi.

Ixtiro bayonining mohiyatini tushunishda zarur bo'lgan hollarda chizma va boshqa materiallar keltiriladi. Ular matn bilan moslashtiriladi. Ular grafik material, fotosurat, jadval, diagramma ko'rinishlarida bo'lishlari mumkin. Grafik materialining nomi keltiriladi, uning past burchagida mualliflar ismi shariflari keltiriladi.

Referat ixtiro bayonning qisqartirilgani. Zarur bo'lsa unga chizma yoki ximik formula kiritiladi va unda qo'shimcha material ham keltirish mumkin.

Referat hajmi 1000 bosma belgigacha bo'lishi mumkin. Har bir varoq faqatgina bir tomondan foydalaniladi, unda qator kam tomoniga parallel joylashtiriladi. Talabnomaning har bir hujjati alohida varoqdan boshlanadi.

Talabnomaning hujjatlari 210x297 mm o'lchamli (A4) bo'lgan oq qog'oz formatida bajariladi, ixtiro hujjatlari keltirilgan qog'oz chetlarida (gardishlarida) foydalanilmay qolgan joylar o'lchamlari chap, yuqori va quyi tomonlaridan 20 mm dan, o'ng tomonidan – 10 mm.

Talabnomaning ikkinchi va har qaysi navbatdagi varag'i arab soni bilan nomerlanadi. Qora rangdagi shrift bilan ikki oraliqdan (interval) bosh harfi eng kami 2,1 mm qilib bosiladi.

Grafik simvollar, lotincha nomlar, lotin va grek harflari, matematik va ximik formulalar qora rangdagi siyoh, pasta yoki tush bilan yozilgan bo'lishi mumkin. Formulalar mashinkada pechatlangan yoki qo'l bilan yozilgan bo'lishi mumkin lekin ularni aralash holda bajarilishiga ruxsat etilmaydi.

Ixtironing grafik materiallari chidamli silliq oq qog'ozga qora o'chirilmaydigan chiziqlar bilan ranglamasdan bajariladi. Hajmi uni $\frac{2}{3}$ gacha kichraytirilganida ham yetarli aniqlikni ta'minlaydigan bo'lishi kerak. Son va harflarni qavsga aylanaga olinmaydi va ularning balandligi 3,2 mm dan kam bo'lmasligi kerak.

Chizma yozuvsiz bajariladi («suv», «par», «ochik», «yepik», «AV bo'yichav kesma» kabilar bundan istisno). To'g'ri burchakli proyeksiyada chizilgani kerakli (ma'qul), aksonometriya ham berilishi mumkin. Chizmada o'lchamlar ko'rsatilmaydi. Chizmaning har bir elementi o'zaro proporsional bajariladi. Bir vaqtda bir necha shakl joylashishi mumkin. Grafik qismi elementlari arab sanoq soni bilan belgilanishi va matn bilan mos bo'lishi kerak.

Grafiklar matnda va formulada keltirilmaydi.

Talabnoma hujjatlarida axborot, manbalari bibliografiyasi ko'rinarli qilib keltirilishi lozim. Hujjatlarni imzolaydiganlarning ismi shariflari keltiriladi.

Vazifador shaxs imzolasa vazifasi ko'rsatilib muhrlanadi.

Talabnoma muallif, uning merosxo'ri yoki patent boshqarmasida qayd qilingan patent ishonarli orqali patent boshkarmasiga beriladi.